

Тема війни — невичерпна. Тому, на нашу думку, Т. І. Ростунува необхідно було відобразити й життя сучасної армії, військ ППО, показати, як відбувається процес демократизації Радянських Збройних Сил і їх перебудова.

В основному рецензована праця є гідним вкладом у вітчизняну літературу з історії Великої Вітчизняної війни.

Л. К. КОЧЕРГА (Київ)

Одержано 15.02.91

Н. П. САВИЧЕВ.

Первые благовестители свободы.

Київ : Політвидав України.— 1990.— 248 с.

Декабристський рух увійшов у нашу вітчизняну історію однією з героїко-патріотичних її сторінок. Проблеми діяльності таємних організацій дворянських революціонерів на Україні, а також спалаху повстання під їх проводом славнозвісного Чернігівського полку завжди привертала пильну увагу як істориків-професіоналів, так й широких кіл громадськості. Ось чому слід вітати рецензовану працю, написану в науково-популярному жанрі.

В ній всебічно розкриваються такі важливі питання, як умови та причини формування світогляду дворянських революціонерів, етапи розвитку їх ідеології та організаційної побудови мережі таємних революційних організацій. Значне місце займають у книзі й критичні характеристики програмних документів таємних товариств та ідейних позицій їх авторів. Належне місце займає порівняльна характеристика тактичних планів революційного перевороту. Яскраво змальовані перебіг подій під час повстання Чернігівського полку та доля його учасників, а також багатьох діячів усього руху.

Праця привертає читача своєю оригінальною структурою. Автор відійшов від загальновідомих підходів до вивчення етапів розвитку діяльності декабристів на Україні, а обрав краєзнавчо-проблемну структуру, яка дала йому змогу колоритніше охарактеризувати як таємні організації та їх філії-управи, так й окремих видатних діячів руху.

Даючи у вступі загальну характеристику декабристського руху, автор цілком кваліфіковано висвітлює соціально-політичні фактори, які породили революційну свідомість учасників цього руху. Для розкриття цієї тематики ним залучені конкретні яскраві факти з життя й боротьби народу.

Однак, торкаючись вже у вступі проблеми ставлення декабристів до народу і народу до декабристів, автор на наш погляд, не уник поверхового погляду на неї. Він стверджує ніби декабристи прагнули здійснити революцію в інтересах народу, але без його участі (с. 9); що вони «не з'єдналися з масами народу, які зібралися на площі» (с. 11—12). Виникає таке враження, що 14 грудня 1825 р. у Петербурзі не декабристи виступили проти самодержавства, а народні маси. Декабристи ж їх не підтримали. Насправді, саме декабристи повстали, а народ хоча й зібрався на площі та не підтримав повсталих. Як справедливо

зазначав О. І. Герцен, на Сенатській площі не вистачало революційного народу. Автор тут входить у протиріччя із загальновідомими фактами та дослідженнями на цю тему.

Становить інтерес матеріал про початок діяльності декабристів на Україні. Зокрема, виділяється своєю конкретністю опис нерішучих спроб М. М. Новикова налагодити діяльність управи Союзу порятунку, а потім й Союзу благоденства у Полтаві. Цікавою для читача є й інформація про перебування на Полтавщині активних членів названих таємних товариств С. І. та М. І. Муравйових-Апостолів, а також про діяльність братів П. І. та А. І. Борисових у Решетилівці.

На жаль, автору не вдалося уникнути тут деяких неточностей. У параграфі «Діяльність членів Союзу порятунку в Полтаві» більше йдеться про діяльність членів Союзу благоденства, що й слід було відобразити у назві параграфа. Не слід ставити в один ряд з учасником Союзу благоденства В. А. Глинкою І. П. Котляревського, який не був членом цього Союзу. Поза увагою автора залишився такий активний член Союзу благоденства і товариш М. М. Новикова, як В. Л. Лукашевич. Разом з цим поза полем зору дослідника залишилася й ідея створення Малоросійського товариства, яка виникла у Полтаві.

Інший великий розділ нарису, названий «Полковник Пестель», ніби вводить читача в таємниці створення у «гнізді крамольному» — в Тульчині — Південного товариства декабристів. Він знайомить не тільки з успіхами та труднощами розвитку таємного товариства, а й з життям та діяльністю його керівників — П. І. Пестеля, О. П. Юшневського, О. П. Барятинського.

Провідне місце у розділі займає характеристика написаної керівником товариства П. І. Пестелем програми його діяльності — «Руської Правди». Читач знайомиться з основними ідеями цього талановитого республіканського проекту конституції післяреволюційної Росії.

Яскраво характеризуючи основні позитивні риси цього видатного документа, автор цілком слушно спиняється і на дворянській обмеженості ідей великого декабриста. Однак, на наш погляд, в праці П. І. Пестель безпідставно звинувачується в тому, що «не висунув вимоги передачі всієї землі у суспільну власність», а також що він не був «прибічником селянської революції» (с. 90).

Захоплює й сюжет, де розкрито діяльність загадкових і таємних з'їздів Південного товариства у 1822—1825 рр. під час Контрактових ярмарків у Києві. Читач має змогу ознайомитися з проблемами щорічного обговорення програми і тактики товариства. У нарисі віддано належне обговоренню декабристами тактики революційного перевороту та характеристиці конкретних тактичних планів. Однак автор не висуває з цих питань якихось нових думок чи узагальнень. Він залишається прихильником уже давно застарілих концепцій, за якими декабристи нібито були прихильниками «революції з допомогою військ» (с. 108), «воєнної революції» (с. 109), перевороту, подібного до «революції гішпанської» 1820 р. (с. 151—152), революції «пронунсіаменто» (с. 151).

Почнемо із з'ясування того, що воєнні перевороти, або «воєнні революції» — «пронунсіаменто», що були частими в Іспанії і країнах Латинської Америки у 1815—1818 рр., 1830—1850 рр., це були «революції», які змінювали лише правлячу верхівку чи партію, але не змінювали соціального ладу тієї або іншої країни. Іспанську революцію 1820 р. ніхто й ніколи не зараховував до «пронунсіаменто». Таким чином, прагнення декабристів скористатися всім кращим, що було в іспанській революції 1820 р. ніяк не значило, що вони прагнули здійснити «воєнну революцію» типу «пронунсіаменто», відгородившись від народу. З документів відомо: хоча декабристи й були страшенно далекими від народу, вони все ж прагнули звернутися до солдатських і навіть селянських мас.

Яскраво охарактеризовано у нарисі діяльність Товариства об'єднаних слов'ян (с. 175—202). Становить інтерес як характеристика загальних перспективних планів визволення з-під неволі всього слов'янства, так й короткі колоритні замальовки про окремих діячів товариства братів А. І. та П. І. Борисових, І. І. Горбачевського та ін. На жаль, автор не уник деякої ідеалізації цієї організації та її діячів у дусі привабливих, але сповнених неправдивими літературними домислами «Записок» І. І. Горбачевського.

Заключний матеріал нарису, присвячений повстанню Чернігівського полку, також подано цікаво. Яскраво змальовано шестиденний похід повстанців по Васильківському повіту та героїчні зусилля окремих активних учасників повстання.

Проте на цьому матеріалі залишилися сліди впливу згадуваних вище «Записок» І. І. Горбачевського. А звідси — помилкове зарахування І. І. Горбачевського до тих членів Товариства об'єднаних слов'ян, які вели агітацію серед солдатів, і надмірне прославлення фельдфебеля Шутова (с. 216, 224—225), і безпідставне звинувачення С. І. Муравйова-Апостола в тому, що він не закликав до свого повстання селян близьких сіл (229).

В цілому ж книга заповнює прогалину в науково-популярній літературі про безприкладний подвиг декабристів та про їх діяльність на Україні. Вона, безперечно, принесе користь масовому читачеві.

М. М. ЛИСЕНКО (Київ)

Одержано 28.01.91

* * *

ОСНОВНІ МАТЕРІАЛИ РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ МІЖВІДОМЧИХ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА ЖУРНАЛІВ ІСТОРИЧНОГО ПРОФІЛЮ (1990 р.)

Вопросы истории СССР: Республиканский междуведомственный научный сборник. Вып. 35. Харьков. Наумов С. А. Местные Советы и колхозное строительство на Левобережной Украине в 1919 г.; Игнатуша А. Н. Советская историческая литература о православной церкви на Украине в 1917—1920-х гг.; Калинин В. В. Результаты перераспределения земельного фонда УССР (1917—1929); Головки Б. Г. Участие рабочих сахарной промышленности УССР в управлении производством (1921—1925); Горошочек В. Я. Укрепление и развитие центрального аппарата государственного управления в области труда на Украине после перехода к нэпу; Лях С. Р. Аграрное перенаселение на Украине в 20-е годы; Кравченко В. В., Савенок Л. А. Деятельность Харьковской научно-исследовательской кафедры истории Украины им. академика Д. И. Багалая (1921—1930); Мигаль Б. К. Аренда государственных земельных фондов трудящимся крестьянством Украинской ССР в 1922 — 1930 гг.; Чуркин В. Ф. «Крестьянские настрояния» красноармейцев территориальных частей Красной Армии